

Adviezen voor de stadhouder

Het onderwijs van Willem II en Willem III

Oranjeprinsen gingen in de zeventiende eeuw niet naar school, zoals Amalia, Alexia en Ariane dat nu wel doen. Meestal kregen zij privéonderwijs aan het hof. Voor het onderwijs in de jonge jaren van een Oranjeprins werd meestal één of meerdere vaste onderwijzers aangesteld. Voor stadhouder Willem II (1626-1650) was dat de Leidse hoogleraar André Rivet en voor stadhouder Willem III (1650-1702) was dat de Haagse predikant Cornelis Trigland. Beide onderwijzers sloten hun tijd aan het hof af met het publiceren van een instructieboekje, waarin zij hun lessen nog eens samenvatten.

De boekjes van Rivet en Trigland behoren tot het genre van de vorstenspiegel. Met name in de renaissance verschenen er veel van deze vorstenspiegels, omdat humanistische geleerden het belangrijk vonden om vorsten van (morele) adviezen te voorzien. Volgens de humanistische opvatting had een samenleving veel te winnen bij de morele opvoeding van politieke kopstukken. Het goede gedrag van vorsten zou namelijk een krachtig en navolgenswaardig voorbeeld vormen voor hun onderdanen. De grootste bedreiging voor de maatschappelijke orde was volgens hen een slechte vorst. Bekende humanistische vorstenspiegels zijn bijvoorbeeld de *Institutio principis Christiani* (1516) van Erasmus en Machiavelli's beruchte *Il principe* (1532). In deze en andere spiegels beschreven humanisten hun ideaalbeeld van de goede vorst en zetten zij uiteen welke deugden politieke leiders moesten beoefenen om het land goed te kunnen leiden. De instructieboekjes van Rivet en Trigland staan volop in deze traditie van didactische geschriften die de vorst van morele adviezen voorzien. Het bijzondere aan deze twee zeventiende-eeuwse vorstenspiegels is dat zij inhoudelijk gezien behoorlijk van elkaar verschillen, terwijl zij toch beide door gereformeerde predikanten geschreven zijn. Kort gezegd is Rivets ethiek gefundeerd op een humanistisch mensbeeld terwijl in Triglands morele voorschriften het calvinistische mens- en wereldbeeld een grote rol speelt.

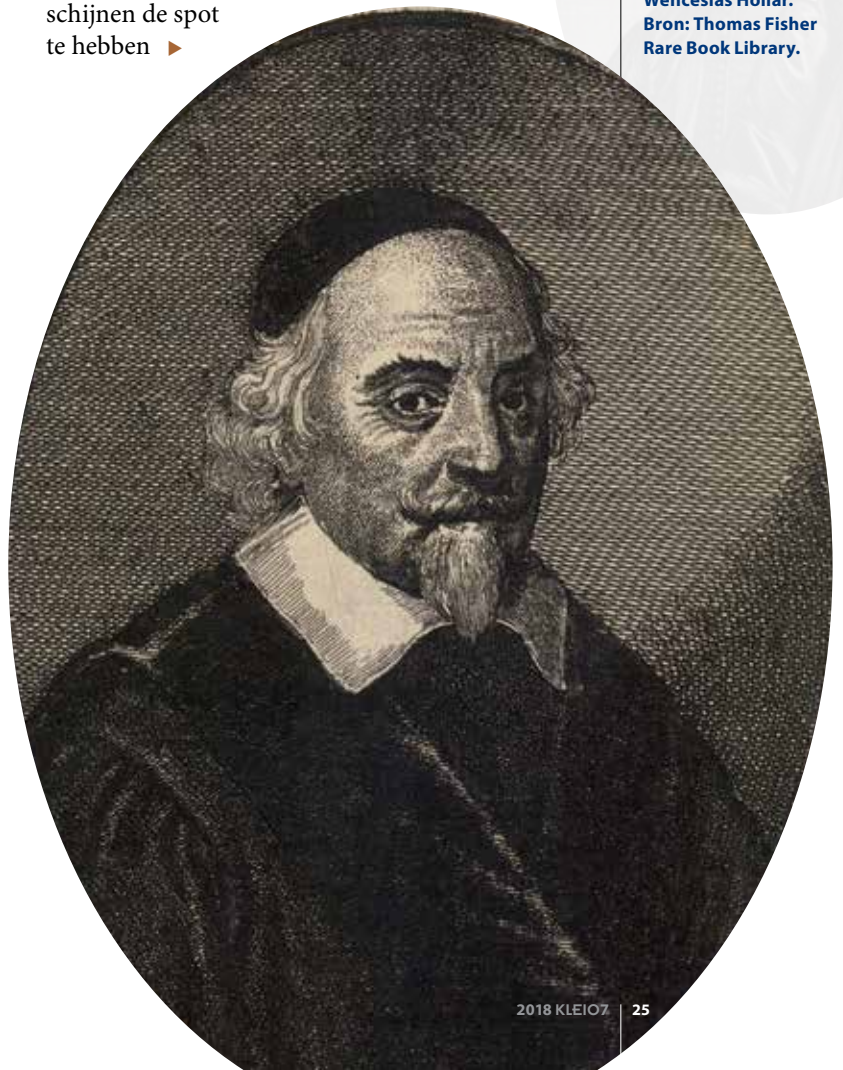
Leraar van Willem II

De privéleraar van de latere stadhouder Willem II, André Rivet (1572-1651), werd geboren in Frankrijk en groeide op in een protestants gezin. Na zijn studie theologie werkte hij 25 jaar als predikant in Thouars. Door de zuiveringen van de Leidse universiteit na de Synode van Dordrecht was er behoefte aan wetenschappelijk personeel van contraremonstrantse signatuur. Daarom werd Rivet gevraagd naar Holland te

komen om in Leiden de exegese van het Oude Testament te gaan doceren. Op 14 oktober 1620 sprak de pas benoemde hoogleraar zijn inaugurerende rede *De bono pacis et concordiae in Ecclesia* uit. In 1632 werd hij gevraagd zorg te dragen voor de opvoeding van de toekomstige stadhouder Willem II, die toen zes jaar oud was. Hij kreeg eervol ontslag bij de universiteit en vertrok in mei dat jaar naar Den Haag. Rivet kreeg de algemene leiding over Willems opvoeding en diende zich in het bijzonder te richten op het godsdienstonderwijs. Overigens verliep de opvoeding niet altijd even soepel: jongelui die met de prins verkeerden en ook oudere edelen schijnen de spot te hebben ▶

Matthijs Wieldraaijer
is redacteur van Kleio.

Portret van André Rivet gemaakt door Wenceslas Hollar.
Bron: Thomas Fisher Rare Book Library.

Portret van Cornelis Trigland. Prent gemaakt door Jonas Suyderhoef naar een schilderij van Jan Mijntens, ca. 1656-1686. Bron: Rijksmuseum.

gedreven met het onderwijs dat de prins genoot, en vooral de studie van de klassieken op de hak te hebben genomen. Met het huwelijk van Willem II in 1641 eindigde Rivets taak als gouverneur. Hij bleef echter als predikant en raadgever van stadhouder Frederik Hendrik aan het Haagse hof verbonden. Ondertussen schreef hij zijn onderwijsboekje *Instruction du prince chrestien*, dat hij in 1642 publiceerde en dat ook in de stadhouderlijke bibliotheek werd opgenomen. Het boek bevat een inleidende opdracht aan Willem II en bestaat verder uit achttien dialogen tussen een *directeur* en een *prince* waarin de verscheidene plichten van de prins tegenover zijn onderdanen en tegenover God aan de orde komen.

Wat opvalt in het instructieboekje van Rivet is dat de op de klassieke oudheid gebaseerde humanistische deugdenleer een belangrijke rol speelt. Dat blijkt onder andere uit de vele citaten uit de werken van klassieke auteurs als Aristoteles, Seneca, Plato en Cicero waarmee hij zijn betoog ondersteunt. Ook is Rivet van mening dat een prins zijn best moet doen om een deugzaam persoon te worden. Daarvoor is een goede opvoeding van groot belang. In hoofdstukken schrijft Rivet een humanistisch onderwijsprogramma voor. Het is volgens hem van belang dat een jonge vorst het Latijn goed beheerst en zich de kneepjes van de retorica eigen maakt.

‘Volgens Rivet is deugdzaamheid een kwestie van het juiste onderwijs volgen en je best doen’

Voor ons historici is het ook leuk om te lezen dat Rivet het erg belangrijk vindt dat de toekomstige stadhouder goed de geschiedenis bestudeert, omdat daar belangrijke lessen uit te trekken zijn. Verder mag volgens Rivet de moraalfilosofie niet ontbreken in het onderwijspakket van een prins. De deugden die door Rivet worden aanbevolen en in zijn boek uitgebreid worden behandeld, zijn rechtvaardigheid, goedertierenheid, wijsheid, moed, standvastigheid, vrijgevigheid en matigheid. Wat bij dit alles opvalt is dat de calvinist Rivet uitgaat van een positief mensbeeld. Volgens Rivet is deugdzaamheid een kwestie van het juiste onderwijs volgen en je best doen.

Willem III opvoeden

Van Cornelis Trigland (1609-1672) is veel minder bekend dan van André Rivet. We weten dat Cornelis theologie ging studeren in Leiden en vervolgens predikant werd, vanaf 1638 in Den Haag.

In 1656 werd hij uitgekozen om zorg te dragen voor de opvoeding van de zesjarige prins Willem Hendrik, de latere stadhouder Willem III. Het doel was vooral de onderwijzing in de gereformeerde godsdienst. Anderhalf uur per dag kreeg de prins les en dat tien jaar lang. In 1666 eindigde dit onderwijs en in hetzelfde jaar schreef Trigland zijn vorstenspiegel *Idea sive imago principis christiani*. 1666 was ook het jaar waarin Willem III ‘Kind van Staat’ was geworden. In dat jaar nam de raadpensionaris Johan de Witt de leiding over de verdere opvoeding van de prins.

Triglands vorstenspiegel is in feite een zeer uitgebreide toelichting op psalm 101. Deze psalm, waarin koning David het verlangen uitspreekt een zuiver en godvruchtig leven te leiden, de onrechtvaardige en goddeloze mensen te straffen en enkel godsdienstige mensen op te nemen in zijn hof, werd in de vroegmoderne tijd als een vorstenspiegel in het klein gezien. Luther noemde de psalm ‘Davids Regentenspiegel’ en volgens lutherse auteurs gaf de psalm het confessionele ideaalbeeld van de vorst die de bozen vernietigt, kettters en goddelozen bestrijdt, het Woord van God bewaakt en zich onderhoudt met predikanten. Waar Rivets geschrift in veel opzichten voluit een humanistisch geschrift is, kan Triglands *Idea sive imago* het beste ‘confessioneel’ genoemd worden. Seneca, Cicero, Tacitus, Aristoteles en anderen worden weliswaar met gezag aangehaald en ook de klassieke deugden komen in zijn boek voor, maar dit alles wordt in een confessioneel

kader geplaatst. Confessioneel wil zeggen dat Trigland in zijn onderwijsboekje het belang van de gereformeerde orthodoxie benadrukt voor het persoonlijke leven van de prins en voor de samenleving als geheel.

Volgens Trigland kan de prins niet op eigen kracht deugdzaam handelen. Deugdzaamheid is niet het gevolg van goed onderwijs en je best doen, zoals Rivet eerder had gesteld. Trigland benadrukt namelijk voortdurend dat ware deugdzaamheid voortvloeit uit oprechte godvruchtigheid. Om een goed mens te zijn heeft de prins de hulp van God nodig. Trigland volgt dus het gereformeerde mensbeeld: de mens is zondig en slecht, en pas als hij het ware geloof aanhangt, kan hij met de hulp van God standvastig de aanvallen van de duivel afslaan. Zijn visie op de overheid is daarmee in overeenstemming. De overheid is ingesteld om de goede mensen te belonen en de misdadigers te bestraffen. Vooral op dit laatste legt Trigland de nadruk. Wie als vorst de zonde onbestraft laat, bewijst de samenleving een slechte dienst. Beter is het, zo schrijft Trigland, wanneer een lichaamsdeel dat ziek en verrot is wordt afgehouden, dan dat het hele lichaam door de kanker aangevreten wordt en verloren gaat. Verder is Trigland van mening dat de vorst alleen wijze en godvruchtige mannen – met andere woorden: orthodoxe gereformeerden – als rechters en magistraten mag aanstellen.

Van Trigland is verder ook een veel geciteerde brief uit het Rampjaar 1672 bewaard gebleven, waarin hij zijn voormalige leerling Willem III gelukwens met zijn benoeming tot stadhouder. In die brief schrijft hij dat de prins vast moet

houden aan de gereformeerde godsdienst en alleen mannen moet benoemen in publieke ambten die orthodox gereformeerd zijn. Het is bekend dat stadhouder Willem III deze lessen ter harte heeft genomen. Willem III was namelijk gehecht aan de gereformeerde orthodoxie en hij steunde de orthodoxe partij in de kerk en in de politiek. Ook zag hij zichzelf als het werktuig in Gods handen om de, in zijn ogen, agressieve buitenlandse politiek van Lodewijk XIV en de expansie van het katholicisme een halt toe te roepen.

Optimisme of verdorvenheid

Uit het bovenstaande is duidelijk geworden dat Rivets 'humanistische' en Triglands 'confessionele' vorstenspiegel in een aantal opzichten sterk verschillen. Rivet baseert zich hoofdzakelijk op de klassieke deugdenleer en presenteert in feite een 'seculiere' ethiek. Zijn mensbeeld is opmerkelijk positief. Trigland daarentegen gaat uit van de verdorvenheid van de menselijke natuur, en de vorst is daarom volgens hem aangewezen op Gods genade om het goede te kunnen doen. De verschillen tussen de twee onderwijsboekjes zijn vooral te verklaren vanuit de voortschrijdende confessionalisering die het Oranjehof in de loop van de zeventiende eeuw bereikte, waardoor het humanisme in de verdrukking kwam. Het confessionaliseringsproces had als gevolg dat de gereformeerde godsdienst steeds meer grip kreeg op de samenleving en dus ook op het Oranjehof. Het is aannemelijk dat daardoor in de tweede helft van de zeventiende eeuw nauwelijks nog ruimte was voor het confessioneel neutrale en 'humanistisch' onderwijs dat Willem II nog genoten had. ■

In de zeventiende eeuw kregen de 'gewone' kinderen onderwijs in een dorpschool zoals hier afgebeeld. Vaak in de schuur of stal van de leraar. Jongens en meisjes van alle leeftijden zaten hier door elkaar. Schilderij van Jan Steen, ca. 1670. National Galleries Scotland.

